

JULIAN JAROSZEWSKI
Akademia Nauk Stosowanych w Koninie
ORCID 0000-0002-0224-7475

RUCH SPORTOWY W GARNIZONIE KALISKIM W LATACH 1918-1939

WSTĘP

Dzieje ludzkości wykazały, że rozwój wychowania fizycznego i sportu były ściśle powiązane z potrzebami militarnymi społeczeństwa. Zdolność do walki decydowała o niepodległość państw i życiu obywateli. Doskonalenie tych umiejętności niejednokrotnie przybierało formę rywalizacji (biegi, strzelanie, rzucanie do celu czy walka). Dlatego też od tysiącleci w rywalizacji (obecnie zwanej sportową) odnajdujemy militarne akcenty. Już igrzyska panhelleńskie utożsamiane ze „świętym pokojem” posiadały w programach popisy sprawności w posługiwaniu się bronią. Na ziemiach polskich pierwszymi przejawami zmagania o charakterze militarnym były turnieje rycerskie i zawody strzeleckie bractw kurkowych. Bojowe doskonalenie się żołnierzy w okresie pokoju przyczyniło się do narodzin wielu dyscyplin sportowych, m.in strzelectwa, szermierki, hipiki czy biathlonu.

Szkolenie fizyczne było, i pomimo postępu w technice wojskowej pozostaje, nierozdzielalną składową wyszkolenia żołnierza. Rozwój sportu na ziemiach polskich wymusił powstanie klubów i towarzystw sportowych. Część ich członków podczas I wojny światowej w Legionach Polskich stanowiła trzon drużyn sportowych. Działalność sportową kultywowali, będąc nawet internowanymi w obozach jenieckich. W jednym z nich w Szczypiornie (podkaliskiej wiosce) zainicjowali grę w szmacciankę, która dała początek szczypiorniakowi (piłce ręcznej)¹.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę sport w Wojsku Polskim odgrywał ważną rolę. W każdym pułku funkcjonowała drużyna, koło lub klub sportowy. Z czasem sport wojskowy stał się częścią sportu polskiego, zarówno w jego masowej, jak i wyczynowej postaci. Posiadając własne struktury organizacyjne, pozostawał w polskich związkach sportowych, kształcąc całą plejadę reprezentantów Polski. W 2024 r. mija 100 lat od zdobycia pierwszego medalu na Igrzyskach VIII Olimpiady w Paryżu dla Polski przez porucznika kawalerii Wojska Polskiego Adama Królikiewicza na wierzchowcu Picador (brązowy medal)².

Sport w Wojsku Polskim służył nie tylko celom utylitarnym. Dostrzegając jego pozawojskowe zastosowanie postulowano wykorzystanie wychowania fizycznego

¹ D. Dudek, *Sprawa wychowania fizycznego i sportu w okresie działalności Tymczasowej Rady Stanu i internowania legionistów w Beniaminowie i Szczypiornie*, „Zeszyty Naukowe” 2004, nr 89, Wydanie specjalne, s. 157-168.

² R. Urban, *Tradycje sportów konnych w Polsce do 1939 roku*, Szczecin 2022, s. 270.

i sportu jako odrębnego elementu szkolenia³. Po przewrocie majowym (1926 r.) utworzono Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (1927 r.), który nadzorował sprawy związane z wychowaniem fizycznym i sportem w wojsku i poza nim. Przy Okręgach Korpusów powołano Okręgowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (WFiPW), na niższych szczeblach (dywizja, pułk) Obwodowe i Powiatowe Komendy WFiPW⁴. W I. 30. XX w. sport w wojsku skoncentrowano w Wojskowych Klubach Sportowych (WKS). W garnizonie istniał tylko jeden klub sportowy, w jednostkach wojskowych drużyna lub koło sportowe. Kluby poza szkoleniem sportowym żołnierzy miały obowiązek pracy poza wojskiem. Jego działalność podlegała kontroli dowódcy jednostki. W 1936 r. w celu ujednoczenia, ożywienia i wytyczenia wspólnej doktryny pracy WKS-ów powołano Związek Wojskowych Klubów Sportowych. Celami klubów wojskowych było w kolejności usportowienie kadry zawodowej, opieka nad poborowymi oraz współpraca z lokalnym sportowym środowiskiem. Wytyczne ministra Spraw Wojskowych w sprawie sportu kadry zawodowej (1936 r.) podkreślały znaczenie sportu dla wojska, precyzowały cele działalności WKS i ich sekcji, zalecając uprawianie wszelkich dyscyplin sportowych, sprzyjających celom wojskowym⁵. Poprzez podział sekcji WKS-ów na ogólnowojskowe i cywilne, dopuszczano udział w klubach osób cywilnych. WKS-y poprzez swoje sekcje pozostały w związkach sportowych i uczestniczyły w ogólnopolskich rozgrywkach sportowych⁶.

Garnizon kaliski powstał w 1918 r. W latach 1918-1921 podlegał Dowództwu Okręgu Wojskowego Łódź, od listopada 1921 r. Dowództwu Okręgu Wojskowego VII Poznań. W garnizonie tym stacjonowały: 25 Dywizja Piechoty (w tym dowództwo dywizji), 29 Pułk Piechoty (przemianowany na 29 Pułk Strzelców Kaniowskich) 25 Pułk Artylerii Lekkiej oraz kilka mniejszych oddziałów. W I. 20. XX w. w poszczególnych jednostkach funkcjonowały WKS-y. W latach 1930-1939 reprezentantem kaliskiego sportu wojskowego był WKS „Prosna” Kalisz. Stan badań dotyczących sportu w garnizonie kaliskim jest znikomy. Jedyne źródłem informacji o aktywności sportowej żołnierzy są prace Bogusława Kustosika *25 pułk artylerii lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków 2009; Przemysław Dymka *29 pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków 2013 oraz Witolda Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego Nr IV Łódź 1918-1939*, Łódź 2001. Nieliczne dane można odnaleźć w publikacjach okolicznościowych dotyczących dziejów Towarzystwa Sportowego „Prosna” Kalisz. Brak całościowego opracowania, które w sposób syntetyczny podejmowałoby problematykę ruchu sportowego w garnizonie kaliskim w latach 1918-1939 oraz zainteresowanie kaliską kulturą fizyczną autora były powodem podjęcia tej problematyki. Celem pracy było przedstawienie rozwoju ruchu sportowego wśród żołnierzy garnizonu kaliskiego w latach 1919-1939.

WOJSKOWE KLUBY SPORTOWE

W 1923 r. w Wojsku Polskim działało 97 klubów sportowych, dwa z nich w Kaliszu: WKS 29 Pułku Strzelców Kaniowskich (PSK) (prezes – kpt. Stanisław Felc) oraz WKS

³ J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*, Wrocław 1998, s. 157.

⁴ J. Kęsik, *Wojsko Polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918-1939*, Wrocław 1996, s. 31, 55-56.

⁵ *Wojskowe Kluby Sportowe w świetle aktualnych zarządzeń*, „Wiarus” 1936, nr 50, s. 1272,.

⁶ Z. Pawluczuk, *Sport w Wojsku Polskim w latach 1918-1989, Zarząd Kultury Fizycznej Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, Warszawa 1995, s. 25-27.

25 Pułku Artylerii Polowej w Kaliszu (por. Witakowski). Propagowały one ruch sportowy wśród kadry zawodowej i poborowych na terenie jednostek. W 1930 r. w gronie 109 klubów wojskowych w II Rzeczypospolitej był tylko jeden w garnizonie kaliskim – WKS „Prosna” Kalisz⁷. Kryzys gospodarczy i narastające trudności finansowe Towarzystwa Sportowego (TS) „Prosna” skłoniły 25 marca 1930 r. władze TS Prosna” Kalisz do fuzji z WKS 29 PSK w konsekwencji utworzono Wojskowy Klub Sportowy „Prosna” Kalisz. Funkcję prezesa objął mjr Wojciech Stanisław Wójcik, w następnym: pułk. dypl. Wilhelm Lawicz⁸, mjr dypl. Zdzisław Grzymirski⁹, mjr Jan Tomasz Stengert¹⁰.

*Zdjęcie nr 1. Prezes Wojskowego Klubu Sportowego „Prosna” Kalisz mjr Wojciech Wójcik
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. I.482.49-4012, VM*

Celem WKS „Prosna” było „podniesienie stanu zdrowia i sprawności fizycznej” jego członków. W tym zakresie współpracował z komendantem garnizonu, organizacjami przysposobienia wojskowego oraz uczestniczył w ogólnopolskiej rywalizacji sportowej. Do WKS „Prosny” mogli należeć czynni żołnierze, rezerwy oraz ich rodziny. Dodatkowo zapis w statucie (§ 16) dopuszczał przynależność innych osób „[...] których przyjęcie uzna Zarząd Wojskowego Klubu Sportowego za wskazane”¹¹.

WKS „Prosna” był wiodącym klubem sportowym w Kaliszu, w 1936 r. zrzeszał ponad 150 członków¹². Działalność klubu prowadzona była poprzez sekcje: lekkoatletyki, piłki nożnej, tenisa ziemnego, wioślarską, kajakową oraz strzelecką. Szkolenie i rywalizacja sportowa wpływała pozytywnie na proces szkolenia wojskowego, rozwijała indywidualne zainteresowania żołnierzy i cywilów oraz propagowała wojsko w regionie.

⁷ *Wojskowy Rocznik Sportowy na rok 1924*, Warszawa 1924, s. 78; Z. Pawluczuk, *Sport w Wojsku ...*, s.55.

⁸ Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ), Urząd Wojewódzki Łódzki 1918-1939 (UWŁ), *Organizacje i stowarzyszenia 1918-1939*, sygn. 417, *Wojskowy Klub Sportowy „Prosna” w Kaliszu*, k. *Pismo do Urzędu Wojewódzkiego Wydział Bezpieczeństwa w Łodzi z dnia 13 sierpnia 1934 roku*.

⁹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 21, s. 6; 1936, nr 142, s. 6.

¹⁰ Z. Życki, *60 lat K.S. „Prosna” (1922-1982)*, Kalisz 1982, s. 4.

¹¹ APŁ, UWŁ, *Organizacje i stowarzyszenia 1918-1939*, sygn. 417, *Wojskowy Klub Sportowy „Prosna” w Kaliszu*, k. bp, *Statut Wojskowego Klubu Sportowego „Prosna*.

¹² AP w Kaliszu, Starostwo Powiatowe 1918-1939 w Kaliszu (SPK), sygn.150, *Polski Związek Strzelectwa Sportowego - Oddział w Kaliszu* k. 17, *Pismo do Starostwa Powiatowego z dnia 17 listopada 1938 roku*; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1934, nr 133, s. 6; 24.05.1936, nr 142, s. 8

Po 1930 r. kontynuowano działalność najbardziej popularnej sekcji piłki nożnej. Kierowana była przez por. Mizerskiego, następnie: por. Majewskiego (1933 r.), kpt. int. dypl. Eugeniusz Gaczoła (1933 r.) oraz L. Kraczyńskiego (1935 r.)¹³. Pierwsza drużyna grała w kl. „B”, zespół rezerwowy w kl. „C”¹⁴ Podokręgu Kaliskiego Łódzkiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej. Zdobyte w latach 1931 i 1932 mistrzostwa kl. „B”, umożliwiały walkę o grę w kl. „A”. Starania te nie zakończyły się sukcesem. W 1938 r. rozwiązano sekcję piłki nożnej¹⁵. W WKS „Proсна” funkcjonowała pod nazwą Kaliski Klub Tenisowy sekcja tenisa ziemnego. Funkcję prezesa pełnili: dr Tadeusz Pawłowski (1929-1933)¹⁶, por. Władysław Duczmałowski (1934 r.) i por. Tadeusz Sznajder (1935 r.)¹⁷. Sekcja była jedynym propagatorem tenisa ziemnego w Kaliszu, jej zawodnicy rywalizowali najczęściej w mistrzostwach miasta.

RUCH SPORTOWY WŚRÓD ŻOŁNIERZY GARNIZONU KALISKIEGO

Ruch sportowy na terenie garnizonu kaliskiego rozwijał się dwutorowo. Pierwszy nurt obejmował zajęcia sportowe dedykowane żołnierzom służby zawodowej i czynnej, ukierunkowane na zdobywanie umiejętności i sprawności przydatnych na polu walki.

Zdjęcie nr 2. Dyplom sierżanta Romana Baraniaka (70 Pułk Piechoty)
Źródło: Kolekcja Michała Kaczmarka

Drugi skoncentrowany w wojskowych klubach sportowych służył rozwijaniu indywidualnych zainteresowań sportowych żołnierzy służby czynnej, rezerwistów oraz ich rodzin. WKS poprzez przynależność do związków sportowych uczestniczyły w ogólnopolskiej rywalizacji sportowej. Najpopularniejszymi dyscyplinami sportowymi w WKS „Prośnie” Kalisz wspomagającymi proces szkolenia wojskowego były: strzelectwo, jeździectwo, szermierka oraz lekkoatletyka.

¹³ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 30, s. 6; 1933, nr 266, s. 6; 1935, nr 77, s. 6.

¹⁴ *Rocznik Jubileuszowy 1930*, Polski Związek Piłki Nożnej, Warszawa 1931, s. 93

¹⁵ „Kurier Łódzki” 1938, nr 291, s. 7.

¹⁶ „Gazeta Kaliska” 1929, nr 163, s. 3; 1933, nr 245, s. 3.

¹⁷ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1934, nr 116, s. 6; 1935, nr 122, s. 6.

STRZELECTWO

Zasadnicze szkolenie żołnierza skoncentrowane było w jednostkach wojskowych. Jego poszerzeniem była działalność wojskowych kół i klubów sportowych. Organizowały one wewnątrzklubowe zawody, których zwycięzcy uzyskiwali prawo reprezentowania swoich jednostek w rywalizacji klubów wojskowych z mistrzostwami kraju włącznie. W 1933 r. w mistrzostwach 25 Dywizji Piechoty triumfowali zawodnicy z 29 PSK, kpt. Lucjan Grabowski (w grupie oficerów) i sierż. Józef Bartosz (wśród podoficerów)¹⁸. Strzelectwo w garnizonie kaliskim rozwijało się głównie dzięki pasji żołnierzy z 29 PSK. W 1923 roku drużyna 29 PSK zdobyła mistrzostwo Okręgu Korpusu VII. Uzyskała prawo reprezentowania Okręgu VII Poznań na mistrzostwach armii we Lwowie, gdzie zdobyła II miejsce. W latach 1924-1926 strzelcy z 29 PSK zwyciężali w: pięcioboju oficerskim Okręgu Korpusu VII Poznaniu (1924 r.), strzelaniu z pistoletu w zawodach DOK VII (1925 r.)¹⁹ oraz zawodach strzeleckich 25 Dywizji Piechoty (1926 r.)²⁰.

Zdjęcie nr 3. Podpułkownik Stanisław Pelc
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. I.480.434.

Poza wojskiem żołnierze mogli rozwijać umiejętności strzeleckie początkowo pod zwierzchnictwem Związku Strzeleckiego (ZS), później Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego (PZSS). Od 1921 r. reprezentantem sportu strzeleckiego był Związek Strzelecki. Obwód ZS Kalisz podlegał Dowództwu Okręgu VII (Poznań)²¹. W 1933 r. utworzono Polski Związek Strzelectwa Sportowego (PZSS). Powołanemu w 1934 r. na terenie Okręgu VII PZSS²² Powiatowemu Oddziałowi Kalisz PZSS przewodniczył ppłk.

¹⁸ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 276, s. 6.

¹⁹ „Gazeta Kaliska” 1927, nr 118, s. 2-3.

²⁰ P. Dymek, *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków 2013, s.13; W. Jarno, *Życie codzienne w garnizonie kaliskim w latach 1921-1939*, [w:] *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica* 102, 2018, s. 125.

²¹ „Gazeta Kaliska” 1922, nr 6, s. 8.

²² AP w Kaliszu, SPK, sygn. 150, *Polski Związek Strzelectwa Sportowego – Oddział w Kaliszu (1934-1938)*, k. 2-4, *Związek Strzelecki, Komenda Okręgu VII; Sprawozdanie z działalności Okręgu*

Stanisław Pelc z 29 PSK (1934-1935). W kolejnych latach funkcję tę pełnili: pułk. rez. Wysocki Seweryn (1937 r.), pułk. dypl. St. Kosseski (1937-1938)²³. W 1939 roku w skład zarządu wybrano, m.in. kpt. Czesława Jewasiński, kpt. Władysława Duczmałewski. Pełnionych funkcji prasa nie podała²⁴.

Okręg kaliski posiadał dwie wojskowe sekcje strzeleckie z Kalisza: WKS „Prosny” oraz Pluton Żandarmerii Wojskowej²⁵. Liczniejszą, prezentującą wyższy poziom wyszkolenia była sekcja WKS „Prosny” Kalisz, zrzeszająca przede wszystkim żołnierzy z 29 PSK. Należała do najliczniejszych w obwodzie kaliskim (w 1936 r. – 242 członków) oraz osiągała najwyższy poziom sportowy. W 1936 r. zaliczona została do klasy I poznańskiego okręgu PZSS. W 1937 r. w mistrzostwach kl. I wywalczyła IV m. (pierwsze 3 lokaty zajęły sekcje strzeleckie z Poznania)²⁶. Nadzór nad przebiegiem rywalizacji sportowej pełnili sędziowie. Ich szkolenie prowadził 29 PSK. W 1936 r. kurs na terenie III batalionu na Piskorzewiu prowadzili: mjr Wł. Pazderski, kapitanowie: Wł. Staszkiwicz, S. Brykowicz, Cz. Jewasiński, porucznicy: P. Płodowski, S. Woldański, Wł. Duczmałewski, J. Kuchto i chor. Cz. Matuszewski. Udział w nim wzięli m.in. członkowie WKS „Prosny”: St. Kania, L. Marżanowicz, J. Otorowski, W. Garczyński, J. Stopień, Wł. Radoński, Fr. Białek, I. Czysty, Fr. Kędzia, E. Sznajder, Wł. Kluge, i S. Rybczyński²⁷. Najwyższą kategorię sędziowską (sędzia okręgowy) w 1937 r. w obwodzie kaliskim posiadał kpt. Władysław Staszkiwicz (WKS „Prosna” Kalisz)²⁸.

Rywalizacja strzelecka w l. 20. XX w. ograniczała się do konkurencji podsumowujących program szkoleń i zawody przysposobienia wojskowego. Od 1924 r. programy zawodów z przysposobienia wojskowego obejmował dwa pięcioboje (trudniejszy i łatwiejszy). Strzelanie wchodziło w skład 5-boju trudniejszego²⁹, w 1924 r. zwyciężył chor. Franciszek Przytuła z 29 PSK (36/40 pkt.)³⁰.

Powołanie Okręgu Kalisz PZSS pozytywnie wpłynęło na liczbę organizowanych zawodów strzeleckich. Obok zawodów okazjonalnych organizowano mistrzostwa Kalisza i powiatu kaliskiego. Ich zwycięzcy reprezentowali Kalisz w mistrzostwach okręgu poznańskiego PZSS. Konkurencje podzielono na grupy: wojskową, cywilną, przedpoborową i kobiet. W 1933 r. w mistrzostwach powiatowych PZSS w grupie wojskowej w strzelaniu na odległość 50 m (w 3 postawach) zwyciężył kpt. Czesław

Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1936, Poznań 1937, s. 35-36; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 153, s. 6.

²³ AP w Kaliszu, SPK, sygn. 150, *Polski Związek Strzelectwa ...*, k. 16, Skład Zarządu Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego – Oddział Kalisz; *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1937*, s. 7; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1938, nr 23, s. 5.

²⁴ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1939, nr 9, s. 6.

²⁵ *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1936*, Poznań 1937, s. 11; *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1937*, s. 9.

²⁶ *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1936*, Poznań 1937, s. 28-30.

²⁷ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1936, nr 60, s. 8; 1936, nr 67, s. 6.

²⁸ *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1937*, s. 75, 78.

²⁹ W skład konkurencji wchodziło: strzelanie, marsz (5 km), skok wzwyż, bieg na 200 m, rzut granatem.

³⁰ „Gazeta Kaliska” 1924, nr 268, s. 3.

Jewasiński, natomiast na 25 m (w pozycji leżącej) por. T. Nowakowski, obaj z WKS „Prosna” Kalisz, wśród pań najlepszą okazała się Martyna Jewasińska³¹.

W latach 1934-1939 czołowymi strzelcami WKS „Prosny” byli: kpt. Czesław Jewasiński (mistrzostwo powiatu w 1934 i 1938 r.) oraz chorążowie: Franciszek Przytuła, Czesław Matuszewski (mistrzostwo powiatu w 1937 r.), st. sierż. Stanisław Toboła, sierż. Teodor Angrecki, plutonowy M. Olejnik. Drużynowo zespół WKS „Prosny” rywalizując z Policyjnym Klubem Sportowym i Związkiem Strzeleckim w mistrzostwach Kalisza triumfował w latach: 1934, 1935 i 1937 r. W zawodach pań sukcesy odnosiły: Martyna Jewasińska (1933 r., żona kpt. Cz. Jewasińskiego), A. Światowcowa (1934 r., żona mjr. J. Światowca) oraz Wiktoria Olejnikowa (1935 r.)³², wszystkie z WKS „Prosna” Kalisz.

Zdjęcie nr 4. Czesław Jewasiński (początek l. 30 XX w.)
Źródło: „Gazeta Łomianowska” 2013, nr 34, s. 16.

Wywalczone tytuły mistrzowskie obwodu kaliskiego PZSS umożliwiały start w zawodach o mistrzostwo okręgu VII PZSS. W nich prym wiedli zawodnicy z Poznania. W 1935 r. w Mistrzostwach Okręgu Korpusu VII wśród pań zwyciężyła A. Światowiec (brak podanej konkurencji)³³. W III Okręgowych Zawodach Strzelecko-Myśliwsko-Łucznicznych o mistrzostwo Okręgu VII w konkurencji kb. 1 zwyciężył kpt. Czesław Jewasiński³⁴.

Popularyzacji strzelectwa służyło wprowadzenie w 1930 r. Odznaki Strzeleckiej³⁵. Od 1931 r. organizowano strzelania na odznakę strzelecką. W pierwszych najwięcej

³¹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 119, s. 6.

³² Tamże, 1934, nr 266, s. 6; 1934, nr 274, s. 6; 1934, nr 275, s. 8; 1935, nr 129, s. 6; 1935, nr 144, s. 6; 1934, nr 282, s. 6; 1935, nr 269, s. 6; 1936, nr 161, s. 8; 1937, nr 129, s. 6; 1937, nr 143, s. 6; 1937, nr 156, s. 6; 1938, nr 125, s. 5; 1938, nr 134, s. 8; „Gazeta Kaliska” 1938, nr 127, nr 8; „ABC Kaliskie” 1938, nr 135, s. 1; *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1937*, s. 31.

³³ „Łącznik Strzelecki” 1935, nr 5, s. 16; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 160, s. 6.

³⁴ *Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1936*, Poznań 1937, s. 15.

³⁵ Biblioteka Narodowa, sygn. DŻS IVA 1a, *Odznaka Strzelecka Związku Strzeleckiego*. W 1932 r. Odznakę podzielono na 4 klasy: Odznakę Strzelca Wyborowego, Odznakę Strzelecką I klasy (złota), Odznakę Strzelecką II klasy (srebrna), Odznakę Strzelecką III klasy (brązowa). Odznakę Strzelecką I, II i III klasy zdobywano w ramach każdego zawodów (po spełnieniu wszystkich wymogów formalnych). Odznakę Strzelecką Strzelca Wyborowego zdobywano tylko podczas Narodowych Zawodów Strzeleckich o Mistrzostwo Polski.

odznak zdobyli wojskowi, następnie ZS i organizacje przysposobienia wojskowego³⁶. W następnych latach WKS „Prosna” Kalisz był głównym (obok ZS) organizatorem strzelań o odznakę. W 1933 r. na strzelnicy wojskowej w Kościelnej Wsi zorganizował zawody o odznakę strzelecką oraz po raz pierwszy w Kaliszu o odznakę łuczną III klasy. Uczestniczyło w nich 328 strzelców z: WKS „Prosny” Kalisz, 25 Dywizji Piechoty, 29 PSK oraz PKS, straży pożarnej, organizacji paramilitarnych, kombatanckich i szkolnych. Zawody³⁷ okazały się dużym sukcesem. Liczba odznak I klasy (złotych) wzrosła z 8 aż do 88 sztuk³⁸. W późniejszym okresie żołnierze zdobywali największą ilość odznak strzeleckich. W 1935 r. podczas zawodów „10 strzałów ku chwale Ojczyzny” „Prosna” wywalczyła: 80 odznak – I klasy, 114 – II kl. i 457 – III kl.³⁹. Proces zdobywania odznak trwał do 1939 r.⁴⁰.

JEŹDZIECTWO

Koń nierozzerwalnie związany był z dziejami narodu i żołnierza polskiego. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. sport jeździecki rozwijał się przede wszystkim w środowisku wojskowym (kawalerii i artylerii konnej). W Kaliszu propagatorem sportu jeździeckiego było Oficerskie Koło Sportowe (Koło Oficerskie Sportu Konnego) w 25 Pułk Artylerii Polowej (PAP)⁴¹. Sporadycznie zawody konne urządzano w 29 PSK⁴² oraz przez przebywające w rejonie Kalisza oddziały kawaleryjskie.

Zawody jeździeckie w Kaliszu zainicjowano 29 września 1919 r. przez czasowo stacjonujący w okolicach Kalisza 3 Pułk Ułanów. Na łakach tynieckich rozegrano konkurs hipiczny, w skład którego wchodziły: konkurs normalny (8 przeszkód), konkurs wysokości, bieg myśliwski oraz turniej⁴³.

Sport hipiczny kultywowano głównie w 25 PAP/PAL⁴⁴. Na początku l. 20 XX w. szkolenie oficerów nadzorował kpt. Jerzy Jakowicz⁴⁵. Duże zasługi w rozwój jeździectwa w jednostce włożył wybitny jeździec ppłk Stefan Zielke. Program szkolenia konnego obowiązywał wszystkich. Weryfikacji osiągniętego poziomu wyszkolenia służyły m.in. zawody sportowe. Do najlepszych jeźdźców pułku w l. 30 XX wieku należeli: por. Stefan Radwan, por. Witold Kopytyński, por. B. Nowakowski, por. Talarczyk, kpt. Józef Purchla, por. Tadeusz Wdowiński i por. Wiśniewski.

³⁶ *Jednodniówka Strzelecka* wydana z okazji 10-iej rocznicy istnienia oddziału imienia Józefa Piłsudskiego w Kaliszu, Związek Strzelecki. Kalisz 1933, s. 36.

³⁷ Program zawodów przewidywał: strzelanie z broni wojskowej (200 m z 3-ch postaw), strzelanie z broni wojskowej (100 m do sylwetki na szybkość), strzelanie z broni małokalibrowej, strzelanie z łuku (15 m.).

³⁸ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 84, s. 6; 1933, nr 85, s. 6.

³⁹ Tamże, 1935, nr 74, s. 6; 1935, nr 85, s. 6; 1935, nr 91, s. 6; 1935, nr 120, s. 6.

⁴⁰ „Gazeta Kaliska” 1937, nr 292, s. 8; Kurier Kaliski” 1939, nr 69, s. 4.

⁴¹ W. Jarno, *Życie codzienne w garnizonie ...*, s. 118.

⁴² „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 114, s. 6.

⁴³ „Gazeta Kaliska” 1919, nr 209, s. 3; 1919, nr 220, s. 1.

⁴⁴ W. Jarno, *Życie codzienne w garnizonie ...*, s. 118. 25 Pułk Artylerii Polowej w 1932 roku przemianowano na 25 Pułk Artylerii Lekkiej, w 1937 roku ponownie zmieniono nazwę na 25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej

⁴⁵ P. Dymek, *25 Dywizja Piechoty w wojnie 1939 roku*, Pruszków 2012, s. 11.

Zawody najczęściej organizowano podczas święta pułku. Program ich zawierał konkursy hipiczne: I i II stopnia, pocieszenia myśliwski, podoficerski, bieg myśliwski za mastrem, woltyżerkę oraz pokazy wyszkolenia (jazda baterii zaprzężonej)⁴⁶.

Pierwsze zawody jeździeckie w 25 PAP zorganizowano we wrześniu 1922 r. Na Łęgu Tynieckim przeprowadzono wyścigi i popisy konne⁴⁷. W 1923 r. w święcie pułku uczestniczył Prezydent Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego. W programie zaplanowano: bieg z płotami oficerski i gentelmeński, konkurs oficerski ciężki, Steeple-chaise, kadryła, bieg płaski i myśliwski gentelmeński oraz konkurs powożenia. W zawodach 25 PAP gościł jeźdźców z 17 PAP z Gniezna. Gospodarze zdominowali rywalizację, goście z Gniezna zwyciężyli tylko w konkursie oficerskim ciężkim (por. Pacek) i biegu płaskim gentelmeńskim (por. Jaremiński)⁴⁸.

W 1933 r. Koło Oficerskie Sportu Konnego w Kaliszu zorganizowało konkurs jeździecki z okazji święta pułku z udziałem żołnierzy 25 PAL, oficerów rezerwy oraz osób cywilnych. Kadre sędziowską stanowili płk dypl. W. Lawicz, płk dypl. C. Szystowski, ppłk Dobrzański, ppłk S. Zielke i por. Teodor Pilecki. W programie zaplanowano 6 konkurencji jeździeckich oraz pokazy sprawności baterii w szyku konnym. W wyniku przeprowadzonej rywalizacji zwyciężyli: konkurs hipiczny podoficerów – ogniomistrz A. Budnik (na klaczy „Szarotce”), oficerski konkurs lekki (I stopnia) – wśród oficerów por. J. Trzebuchowski (na koniu „Tungus”), wśród oficerów rezerwy – ppor. rez. T. Bednarek (na koniu „Wandalu”), konkurs oficerski ciężki (II stopień) – por. E. Warnicki (na „Trystanie”), konkurs par – por. Warnicki (na „Trystanie”) z panią kapitanową Kuśmidrowiczową (na koniu „Promień”), konkurs pocieszenia – por. S. Radwan (na „Banzaju”). We władania bronią najlepszym okazał się por. Bronisław Dubiniewicz. Zawody uzupełnił pokaz woltyżerki szeregowych i popis sprawności baterii konnej⁴⁹.

Do 1939 r. zawody podczas świąt pułku były jedynymi cyklicznymi zawodami hipicznymi w Kaliszu. Ostatnie przeprowadzono w czerwcu 1939 r. W biegach z przeszkodami w grupie oficerów zwyciężył por. Mieczysław Trojanowski (na „Violi”), natomiast wśród podoficerów najlepszy okazał się kpr. Iłski (na „Wandalu”)⁵⁰.

Sporadycznie, jak 3 października 1926 roku 25 PAP zorganizował wyścigi konne. Brak odpowiednich warunków wymusił skorzystanie z gościnności majątku Kępa pod Ostrowem. Pomimo zaproszenia do konkursu z powodów ekonomicznych (koszt transportu koni) nie stawili się zawodnicy z 17 PAP z Gniezna. W rywalizacji uczestniczyło 51 jeźdźców. W poszczególnych konkurencjach zwyciężyli: w konkursie hipicznym podoficerów – plut. Konieczny (na koniu „Elf”), w biegu myśliwskim podoficerskim – ogniomistrz pchor. Mieruszewski („Herold”), w biegu z płotami gentelmeńskim – kpt. Szöpp („Notarjusz”), w konkursie hipicznym oficerów – por. T. Pilecki („Jadzia”), w biegu płaskim – ppor. rez. Kornobis („Fin de Siècle”), w stemple chase – kpt. Talarczyk („Lord”) i w biegu myśliwskim oficerskim kpt. Gałęcki („Lalus”). Wręczenia nagród w kasynie oficerskim 60 Pułku Piechoty dokonała księżna Maria Michałowa Radziwiłłowa⁵¹.

⁴⁶ „Gazeta Kaliska” 1932, nr 143, s. 3.

⁴⁷ „Goniec Kaliski” 1922, nr 18, s. 2.

⁴⁸ „Stadjon” 1923, nr 21, s. 12; „Gazeta Kaliska” 1923, nr 197, s. 2; 1923, nr 204, s. 3.

⁴⁹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 138, s. 6.

⁵⁰ Tamże, 1939, nr 155, s. 8.

⁵¹ „Gazeta Kaliska” 1926, nr 227, s. 3; 1926, nr 231, s. 3.

Demonstrowany poziom wyszkolenia jeźdźców z 25 PAP/PAL umożliwiał udział w zawodach poza miejscem stacjonowania. Sukcesem zakończył się start por. Talarczyka, por. Nawrockiego i ppor. J. Purchli z 25 PAP w 1923 r. w Gnieźnie na zawodach organizowanych przez 17 PAP. Łącznie żołnierze 25 PAP zdobyli 9 z 17 nagród. Najlepiej zaprezentował się por. Talarczyk zwycięzca biegu płaskiego (1800 m), stemple chase (3600 m) i biegu myśliwskiego (6000 m) oraz zdobywca dwóch niższej rangi nagród⁵².

W 1924 r. kpt. Talarczyk z 25 PAP (na wałachu „Lord”) wraz z kpt. T. Zakrzewskim z 29 PSK („Kosmos”) reprezentowali w gronie 23 jeźdźców garnizon Kalisz w czwartej edycji „Rajdu”. Wieloetapowego „Przebiegu dystansowego” z Warszawy do Poznania (450 km). Rajd okazał się bardzo wyczerpujący zarówno dla jeźdźców, jak i koni. Po I etapie wycofano 10 z 17 jeźdźców z powodu „padnięcia” jego „okulenia” konia, był wśród nich kpt. Talarczyk („Lord”) z 25 PAP. Do Grudziądza (I etap) dotarł kpt. T. Zakrzewski z 29 PSK. Jednak przed II etapem sędziowie wycofali jego konia „Kosmos”. Do mety dotarło 3 jeźdźców, zwyciężył ppłk. Czesław Kozierowski z 4 Pułku Ułanów Zaniemeńskich⁵³.

Organizatorami zawodów hippicznych były także przybywające w rejon Kalisza oddziały kawaleryjskie. W 1926 r. 3 Dywizja Kawalerii na polach Majkowskich przeprowadziła „Wielkie zawody konne” pod protektoratem Dyrektora Fryderyka Jurjewicza z Departamentu Rolnictwa. W programie zaplanowano 9 konkurencji. Pomimo płatnego wstępu (łoża – 20 zł, miejsce siedzące – 1,5-2 zł, stojące – 50 groszy) zawody zgromadziły około 4 tys. publiczności⁵⁴. Nie startowali w nich wojskowi jeźdźcy z garnizonu kaliskiego.

Zdjęcie nr 5. Fragment „Meetingu Popularnego” w Kaliszu (20 lipca 1935 r.)
Źródło: „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 197, s. 10

Od 1934 roku Polski Związek Jeździectwa poprzez tzw. Mitingi Popularne popularyzował sport jeździecki⁵⁵. W 1935 r. Wielkopolski Klub Jazdy Konnej w Poznaniu przeprowadził „Meeting Popularny” w Kaliszu. Program zawodów podzielono na dwie części: jazdę w terenie oraz konkurs skoków przez przeszkody. Uczestniczyli w nich jeźdźcy wojskowi i osoby cywilne. Miting był pierwszymi w Kaliszu zawodami jeździeckimi z udziałem doświadczonych jeźdźców z terenu Polski. Bardzo dobrze zaprezentował się w nich por. Stefan Radwan (na wałachu „Ali-Bey”) wywalczył III lokatę w pokazach konia wierzchowego, zwyciężył w konkursie młodych koni oraz zajął 3 pierwsze miejsca w konkursie dla 25 PAL⁵⁶.

⁵² Tamże, 1923, nr 218, s. 3; 1923, nr 219, s. 3.

⁵³ „Przegląd Kawaleryjski” 1924, nr 3, s. 53; „Jeździec i Hodowca” 1924, nr 37-38, s. 294; 1924, nr 41-42, s. 332; „Stadjon” 1924, nr 42, s. 12-13.

⁵⁴ „Jeździec i Hodowca” 1926, nr 34, s. 355; „Gazeta Kaliska” 1926, nr 180, s. 3; 1926, nr 181, s. 2.

⁵⁵ R. Urban, *The genesis and development of Polish equestrianism in the interwar period*, „Central European Journal of Sport Sciences and Medicine”, 2019, nr 4, s. 28.

⁵⁶ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 190, s. 8; 1935, nr 192, s. 6; 1935, nr 197, s. 10; 1935, nr 199, s. 6.

Po „Meeting Popularnym” por. Stefan Radwan podjął starania w celu powołania pierwszego klubu jeździeckiego w Kaliszu, zrzeszającego wojskowych i ziemiaństwo kaliskie. Pomimo wstępnego poparcia m.in. płk. dypl. Cz. Szystowskiego, prezesa M. Jałowieckiego (Kamień), prezesa J. Bronikowskiego (Szczypiorno) i L. Bronikowskiego (Żegocin)⁵⁷ plany nie zostały zrealizowane.

Ostatnimi zawodami jeździeckimi zorganizowanymi w Kaliszu były „Wielkie zawody konne Pułku Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej”. Triumfátorem zawodów został kpt. Tadeusz Wdowiński. Trzykrotnie zwyciężył (w wszechstronnej próbie ujeżdżania konia, w próbie ujeżdżania na czworoboku, w konkursie oficerskim parami), raz zajął II miejsce (w konkursie oficerskim I stopnia). Premiowane nagrodami lokaty wywalczyli także kapitanowie: W. Kopytyński, B. Nowakowski, B. Dubiniewicz i L. Wojciechowski. Gonitwę do wstązek wygrał kpr. Onyński, zabawę konną i woltyżerkę bombardier Paszkowski⁵⁸.

SZERMIERKA

Jednym ze środowisku naturalnego rozwoju szermierki było wojsko. Zawodami szermierczymi o najwyższej randze były od 1923 r. mistrzostwa armii i od 1924 r. mistrzostwa Polski. Pośrednio tylko jeden żołnierz z garnizonu Kaliszu stanął na podium najważniejszych zawodów szermierczych. Dokonał tego kpt. Stanisław Kuźniecki, były oficer 29 PSK, wówczas reprezentant WKS „Łódź”. W 1934 r. zwyciężył w szpadzie i szabli w mistrzostwach DOK IV Łódź⁵⁹, rok później został wicemistrzem Polski w szpadzie⁶⁰.

W latach 30. XX w. WKS „Prosna” organizował mistrzostwa dywizji oraz uczestniczył w mistrzostwach DOK VII. Szermierkę w „Prośni” uprawiała wąska grupka żołnierzy i to pomimo, że była ona w programach szkół oficerskich i podoficerskich zawodowych.

W garnizonie Kalisz przeprowadzano mistrzostwa szermiercze. W latach 1937-1938 najlepszym fechtmistrem był ppor. Mieczysław Trojanowski, dwukrotny mistrz garnizonu Kalisz. Do czołowych szermierzy należeli: ppor. Jerzy Jankowski, por. Bronisław Dubiniewicz, ppor. Tadeusz Rukściński, por. Jan Trzebuchowski, por. Tadeusz Sznajder, por. Józef Siemiątkowski, ppor. Stanisław Burzyński i ppor. J. Grochowski⁶¹. W ostatnich przed II wojną światową mistrzostwach garnizonu, tytuły mistrzowskie wywalczyli: w szabli – ppor. Tadeusz Słaby i w szpadzie por. Tadeusz Sznajder⁶². Zwycięzcy zawodów nabywali prawo startu w mistrzostwach DOK VII, będącymi jednocześnie eliminacjami do mistrzostw Polski Wojska Polskiego. W 1939 r. w mistrzostwach Wojskowych Klubów Sportowych DOK VII w Poznaniu ppor. Tadeusz Rukściński z WKS „Proсны” w II kl. oficerskiej wywalczył mistrzostwo w szabli i szpadzie. W turnieju pocieszenia II klasy oficerskiej I m. w szabli zdobył ppor. Tadeusz Słaby,

⁵⁷ Tamże, 1936, nr 44, s. 6; 1936, nr 105, s. 6.

⁵⁸ Tamże, 1939, nr 182, s. 6.

⁵⁹ A. Bogusz, *Dawna Łódź sportowa 1824-1945*, Łódź 2007, s. 268. „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 38, s. 6.

⁶⁰ M. Łuczka, *Szermierka w Polsce w latach 1918-1945*, Poznań 2016, s. 207.

⁶¹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1937, nr 22, s. 6; 1938, nr 32, s. 5.

⁶² „ABC Kaliskie” 1939, nr 40, s. 1; 1939, nr 47, s. 1; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1939, nr 47, s. 6.

najlepszym fechtmistrem Okręgu VII w szabli okazał się plut. Władysław Kluge, zajął także III m. w szpadzie⁶³.

Sukcesy kaliskich szermierzy w Poznaniu były najprawdopodobniej powodem powierzenia WKS „Prośnie” Kalisz organizacji 1 lipca 1939 r. szermierczych drużynowych mistrzostw dywizji w szpadzie i szabli. Udział w rywalizacji wzięły wojskowe kluby sportowe z: Krotoszyna, Ostrowa Wlkp. i Kalisza⁶⁴. Zawody zakończyły się sukcesem gospodarzy. Pierwszego dnia szermierze WKS „Prosna” Kalisz: plut. Władysław Kluge, chor. Cz. Matuszewski, por. Tadeusz Sznajder i ppor. Tadeusz Rukościński wywalczyli tytuł mistrzowski w szpadzie. Zwyciężyli zdecydowanie w obydwu meczach: WKS „Prosna” – WKS „Krotoszyn” 12:3 i WKS „Prosna” – WKS „Ostrów Wlkp.” 12:3. W trzecim spotkaniu WKS „Krotoszyn” pokonał WKS „Ostrów Wlkp.”. W mistrzostwach w szabli ponownie najlepszą była drużyna kaliska. W mistrzowskiej drużynie wystąpili: plut. Wł. Kluge, chor. Cz. Matuszewski, ppor. T. Słaby i ppor. T. Rukościński. Tytuł wicemistrzowski wywalczył zespół WKS „Krotoszyn”⁶⁵.

Pomimo tych sukcesów pod koniec l. 30. XIX w. sport szermierczy pozostawał nieznanym mieszkańcom Kalisza. Potwierdzało to w lipcu 1938 r. „ABC Kaliskie” pisząc: „większość mieszkańców miasta spotkań na szpady i szable nawet nie widziała”⁶⁶. Szermierze z 29 PSK podejmowali próby propagowania tej dyscypliny sportu. 17 lipca 1938 r. podczas zawodów lekkoatletycznych zademonstrowali pokazowe pojedynki szermiercze z udziałem podporuczników: M. Ziemkiewicza, T. Rukścińskiego, ppor. Gozleckiego i ppor. J. Grochowskiego⁶⁷.

Szermierkę w środowisku wojskowym kultywowali także internowani w Kaliszu ukraińscy żołnierze. W Szkole Gimnastyki i Szermierki 3 Żelaznej Dywizji internowani Ukraińcy doskonalili się we władaniu białą bronią. Osiągnięty poziom wyszkolenia demonstrowali podczas olimpiad sportowych w Stacji Ukraińskiej w Kaliszu⁶⁸.

SPORTY WODNE

Umiejętność pływania i pokonywania wodnych przeszkód była wymaganą w szkoleniu wojskowym. Tym bardziej w Kaliszu – mieście usytuowanym nad rzeką Prosną, była to zdolność wręcz niezbędna. Brak jest informacji na temat szkolenia pływackiego w jednostkach wojskowych w Kaliszu. W wykazie WKS „Prosną” Kalisz nie istniała sekcja pływacka, pomimo że zawodnicy brali udział w zawodach pływackich w Kaliszu⁶⁹. Zapis umożliwiający członkostwo osób cywilnych w klubie oraz brak stopni wojskowych przy nazwiskach w komunikatach prasowych uniemożliwia jednoznaczna identyfikację kaliskich żołnierzy, m.in. członków sekcji wioślarskiej (1930 r.)⁷⁰

⁶³ B. Kustosik, *25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków 2009, s. 13; „ABC Kaliskie” 21.03.1939, nr 80, s. 1

⁶⁴ „Gazeta Kaliska” 1939, nr 177, s. 16.

⁶⁵ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1939, nr 181, s. 6; 1939, nr 182, s. 6.

⁶⁶ „ABC Kaliskie” 1938, nr 196, s. 1.

⁶⁷ Tamże, 1938, nr 196, s. 1.

⁶⁸ J. Jaroszewski, *Physical activity of Ukrainian people in camps on the territory of the Province of Łódź in the years 1920-1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, t. 3, nr 3, s. 33.

⁶⁹ „ABC Kaliskie” 1938, nr 237, s. 1; 1938, nr 238, s. 1; „Gazeta Kaliska” 1938, nr 237, s. 8.

⁷⁰ S. Eleganzyk, *Pięćdziesięciolecie Klubu Sportowego „Prosna”*, „Rocznik Kaliski” t. VII, 1974, s. 386.

i kajakowej WKS „Prosna” Kalisz (1937 r.). Sekcja wioślarska była jedną z pierwszych powołanych w WKS „Prosna”, kierowaną przez kpt. dypl. Wiktora Bielskiego⁷¹.

Zdjęcie nr 6. Kapitan dypl. Wiktor Bielski
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. I.482.57-4774, VM

Od 1933 r. sekcja należała do Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich (PZTW)⁷². Treningi od 1935 r. prowadzono na własnej przystani⁷³. Osady wioślarskie WKS „Prosny” uczestniczyły w regatach w: Kaliszu, Płocku, Poznaniu i Bydgoszczy⁷⁴ oraz w mistrzostwach Polski (1935 r.)⁷⁵. Lokalnymi rywalami były osady Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego i Policyjnego Klubu Sportowego w Kaliszu. W tabeli punktacyjnej Polskiego Związku Towarzystw Wioślarskich najwyższą lokatą WKS „Prosny” było XII m. w 1937 r.⁷⁶

⁷¹ AP w Kaliszu, Archiwum miasta Kalisz (AmK), sygn. 2259, *Akta budowlane nieruchomości przy ul. Stare Miasto - dotyczą urządzenia przystani wioślarskiej przez Wojskowy Klub Sportowy „Prosna”*, k. bp, *Pismo nr 36 z dnia 29 kwietnia 1935 roku*.

⁷² „Sport Wodny” 1933, nr 20, s. 291.

⁷³ AP w Kaliszu, AmK, sygn. 2259, *Akta budowlane nieruchomości przy ul. Stare Miasto - dotyczą urządzenia przystani wioślarskiej przez Wojskowy Klub Sportowy „Prosna”*, k. 5, *Protokół ostatecznego odbioru budynku przystani wioślarskiej W.K.S. „Prosna” spisany w kancelarii W.K.S. „Prosna” Kalisz dnia 4 lipca 1935 roku godzina 13.00 oraz na podstawie protokołu pierwszego odbioru z dnia 11 sierpnia 1934 roku*; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 9.10.1934, nr 276, s. 6.

⁷⁴ „Dziennik Płocki” 1932, nr 125, s. 1; „Sport Wodny” 1932, nr 8, s. 149; 1935, nr 13, s. 261; „Przegląd Sportowy” 1937, nr 51, s. 4; „Raz, dwa, trzy” 1932, nr 27, s. 7.

⁷⁵ „Sport Wodny” 1935, *Program XVI Regat Związkowych o Mistrzostwo Polski w Bydgoszczy, dnia 3 i 4 sierpnia 1935 r.*; 1935, nr 14, s. 271-275.

⁷⁶ Tamże, 1937, nr 17, s. 272.

Zdjęcie nr 7. Przystań wioślarska Wojskowego Klubu Sportowego „Prosna” Kalisz (1935-1939)
Zródło: NAC, sygn. I-S-3287

Przedstawiciele wojska uczestniczyli w pracach organizacyjnych. Wiceprezesem Kaliskiego Międzyklubowego Komitetu Wioślarskiego (KMKW) byli: kpt. Leon Marchwicki (1938 r.) i kpt. dypl. Bolesław Wojtowicz (1939 r.). Delegowanymi przez WKS „Prosna” do prac w KMKW zostali Wincenty Stagnionas (1938 r.) i por. Tadeusz Sznajder (1939 r.)⁷⁷.

Sekcja kajakowa kierowana przez mjr W. Rzewuskiego zrzeszała około 40 członków. Była wiodącą w Kaliszu i jedyną zrzeszoną w Polskim Związku Kajakowym. Należała do czołowych w okręgu poznańskim. W 1937 r. na jeziorze Kierskim k/Poznań osady WKS „Prosny” startując przeciwko zespołom z Poznania⁷⁸, zwyciężyły w punktacji ogólnej w mistrzostwach kajakarskich. W biegu początkujących I m. zajęli ppor. Zozuliński i por. Rankawek, wśród seniorów mjr Rzewuski i kpr. Prociuk⁷⁹ oraz w mistrzostwach Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Żeglarskiego. Lokowało to ją na III m. (na 15 klubów) w okręgu poznańskim i XII (na 52 kluby) w klasyfikacji Polskiego Związku Kajakowego⁸⁰. Poza zawodami o mistrzostwo Kalisza kajakarze „Prosny” uczestniczyli w regatach międzyklubowych⁸¹, z okazji „Święta Morza” i „Jesiennych regat kajakowych”, licznych wycieczkach kajakowych, obozach żeglarskich. W sezonie zimowym podejmowano także próby treningów na ślizgu żaglowym⁸².

⁷⁷ Biblioteka Narodowa, sygn. DŻS XVIII A1b, *Program regat międzyklubowych (18 września 1939 roku)*; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1939, nr 32, s. 5.

⁷⁸ Udział w regatach wzięły: Harcerska Drużyna „Wilków Morskich” z Poznania, Klub Kajakowy 28 Poznań, Rogoziński Klub Kajakowy oraz WKS „Prosna” Kalisz

⁷⁹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1937, nr 274, s. 5.

⁸⁰ „Sport Wodny” 1938, nr 2, s. 28; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1937, nr 283, s. 6; 1937, nr 358, s. 6.

⁸¹ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1937, nr 176, s. 6.

⁸² „Sport Wodny” 1938, nr 2, s. 29.

LEKKOATLETYKA

Konkurencje lekkoatletyczne, będące naturalną formą ruchu, znajdowały szerokie zastosowanie w szkoleniu wojskowym. Po 1918 r. wśród pierwszych lekkoatletów rywalizujących w Kaliszu byli żołnierze z WKS 25 PAP oraz trenujący żołnierze zrzeszeni w lekkoatletycznych sekcjach kaliskich klubów np. Franciszek Przytuła (TS „Prosna”).

Rodząca się rywalizacja wymusiła powołanie struktur zarządzających poszczególnymi dyscyplinami (związki sportowe). W 1926 r. utworzono w ramach Łódzkiego Okręgowego Związku Lekkoatletycznego Kaliski Podokręg z Walerianem Szwancem na czele⁸³. W kolejnych latach funkcję prezesa pełnili: kpt. Jan Kraus (1933-1934)⁸⁴, por. Feliks Badecki (1935-1936)⁸⁵, kpt. Piotr Płodowski (1937)⁸⁶ oraz kpt. H. Jankowski (1937-1939)⁸⁷.

Podokręg zrzeszał kaliskie sekcje lekkoatletyczne. W latach 1930-1938 była wśród nich sekcja lekkiej atletyki WKS „Prosna” Kalisz. Do najwyższej kl. „A” z Prosny” w 1934 r. zaliczono lekkoatletów: S. Krausa, J. Sochackiego, J. Trzebuchowskiego, S. Zieleniowskiego, do „B” klasy: J. Trzęsiorowskiego, W. Kabaleca, J. Gralińskiego, K. Krajewskiego, J. Prauzińskiego, J. Kasprzaka, M. Jaśniewiczza, P. Izdebskiego. F. Przytułę, Z. Sztarka, J. Wiśniewskiego, L. Rydzewskiego i Sumigalskiego⁸⁸.

Pierwszym odnotowanym startem lekkoatletów w mundurach były jesienne igrzyska w Kaliszu w 1922 r., jedną z czterech drużyn wystawił WKS 25 Pułk Artylerii Polowej⁸⁹. Na sukcesy trzeba było jednak poczekać do 1923 r. W igrzyskach zdominowanych przez TS „Prosne” jedynie lekkoatleci z 25 PAP nawiązali walkę. Uzyskali rezultaty: Sobolewski (I m. w skoku w dal z rozbiegu), Ligocki (III m. skok w dal z miejsca), Leśmian (II m. skok wzwyż z miejsca), Józefczyk (I m. w pchnięciu kulą 2,5 kg), Witakowski (I m. w pchnięciu kulą 7,5 kg), F. Przytuła (bieg okrężny 3 km), Goździkiewicz (II bieg na 100 m., II m. w biegu na 400 m) oraz I m. sztafety (Stepankiewicz, Kędzia, Sobolewski i Goździkiewicz)⁹⁰.

Igrzyska sportowe były najważniejszymi zawodami lekkoatletycznymi w Kaliszu, obecnie można je utożsamiać z zawodami rangi mistrzostw miasta. Z powodów finansowych zostały zaniechane po 1924 r.⁹¹. Pierwszą próbą organizacji mistrzostw Kalisza była inicjatywa Uczniowskiego Klubu Sportowego „Orleń” przy Gimnazjum Państwowym w Kaliszu podjęta w 1925 r., działania te wsparli m.in. wojskowi: por. Zieliński, kap. Gałęcki, kap. Kujawski, plut. Stopień, plut. Bzik, por. Witakowski, por. Zywer, i por. Gross. Brak relacji z zawodów uniemożliwia przedstawienie wyników. Funkcję mistrzostw Kalisza w latach 1926-1937 przejęły mistrzostwa Kaliskiego Podokręgu Łódzkiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki, dopiero w 1938 r. wystartowały w nich drużyny spoza miasta. Mistrzostw nie organizowano regularnie, nastąpiło to dopiero na początku

⁸³ S. Zaborniak, *Z tradycji lekkoatletyki w Polsce w latach 1919-1939, Tom II Powstanie i działalność Polskiego Związku Lekkiej Atletyki*, Lublin 2011, s. 41; „Gazeta Kaliska” 1926, nr 256, s. 3.

⁸⁴ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 8, s. 6; 1934, nr 29, s. 6.

⁸⁵ Tamże, 1935, nr 74, s. 6.

⁸⁶ Tamże, 1937, nr 119, s. 6

⁸⁷ „Gazeta Kaliska” 1937, nr 308, s. 8; 1938, nr 349, s. 6; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1937, nr 347, s. 6; 1939, nr 25, s. 6; „ABC Kaliskie” 1938, nr 330, s.1.

⁸⁸ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1934, nr 166, s. 6; 1934, nr 167, s. 6.

⁸⁹ „Gazeta Kaliska” 1922, nr 202, s. 3.

⁹⁰ „Goniec Kaliski” 1923, nr 183, s. 2; 1923, nr 202, s. 3.

⁹¹ „Gawędy Kaliskie” 1937, nr 4, s. 1-2.

l. 30. XX wieku. W 1932 r. wśród 4 drużyn męskich był zespół WKS „Prosny” Kalisz, w mistrzostwach kobiet brała udział jedna reprezentantka „Prosny”. Główny ton rywalizacji nadawali reprezentanci Towarzystwa Gimnastycznego (TG) „Sokół” w Kaliszu. Walkę z nimi z wojskowej „Prosny” nawiązali: Sochacki (I m. w biegu na 100 m), Frąszczak (II m. na 400 m), Wielgosz (II m. na 800 m), Padus (III m. na 800 m), Tomczyk (II na 1500 i 5000 m), Marosik (III na 1500 i 5000 m), I m. sztafeta 4x100 m i sztafecie 400x300x200x100 m (Frąszczak, Badecki, Goździkiewicz i Z. Majewski), J. Trzebuchowski (I m. w skoku wzwyż), Stürz (III m. w skoku wzwyż), Sołtys (III m. w rzucie oszczepem). Dużą wszechstronnością wykazała się jedyna zawodniczka z WKS „Prosny”. Była nią Kortusówna, która zwyciężyła w biegu na 60 i 200 m i w skoku wzwyż oraz zdobyła II m. w skoku w dal, rzucie dyskiem i pchnięciu kulą.

Starty lekkoatletów z WKS „Prosna” w I poł. l. 30. XX w. toczyły się ze zmiennym szczęściem. W walce o czołowe lokaty rywalizowali z lekkoatletami z TG „Sokół”, Związku Strzeleckiego i Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej. W 1934 r. zespół „Prosny” zajął w klasyfikacji drużynowej II miejsce (I m. TG „Sokół”)⁹², rok później był najlepszą drużyną mistrzostw. Czołowym lekkoatletą „Prosny” był J. Zieleniewski m.in. mistrz Łódzkiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki w 5-boju (1934 r.)⁹³. Od 1935 r. rozgrywano w Kaliskim Podokręgu ŁOZLA mistrzostwa kl. „C”. Walka o końcowe zwycięstwo toczyła się pomiędzy WKS „Prosna” i Żydowskim Towarzystwem Gimnastyczno-Sportowym „Makabi”. Ostatecznie 1 punktem w klasyfikacji drużynowej zwyciężyli lekkoatleci z WKS „Prosna”. O sukcesie zadecydowało zwycięstwo w ostatniej konkurencji mistrzostw, biegu sztafetowy 4x400 m⁹⁴. W mistrzostwach kl. B lekkoatleci nie uczestniczyli⁹⁵. Były to ostatnie mistrzostwa lekkoatletów z WKS „Prosna” w Kaliszu.

Prezentujący najwyższy poziom wyszkolenia reprezentowali Kalisz w meczach międzymiastowych. W reprezentacji Kalisza przeciwko Ostrowowi, Łodzi⁹⁶ i Sieradzowi⁹⁷ jeszcze jako zawodnicy WKS „Prosny” występowali: J. Tęsjorowski i J. Zieleniewski.

Zdjęcie nr 8. chor. Stanisław Przytula
Źródło: Wojskowe Biuro Historyczne, sygn. I.482.64-5467, VM

⁹² „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1934, nr 171, s. 9; 1934, nr 281, s. 6.

⁹³ Tamże, 1934, nr 223, s. 6.

⁹⁴ Tamże, 1935, nr 152, s. 8.

⁹⁵ „Kurier Łódzki” 1935, nr 162, s. 5.

⁹⁶ „Przegląd Sportowy” 1934, nr 78, s. 4; „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1934, nr 262, s. 6; 1934, nr 256, s. 6; 1934, nr 269, s. 6..

⁹⁷ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1935, nr 234, s. 4.

W dwudziestoleciu międzywojennym uwagę mieszkańców grodu nad Prosną zwracali biegacze uczestniczący w tzw. „biegach okrężnych”. W połowie l. 20. XX prym wśród nich wiódł chorąży z 29 PSK – Franciszek Przytuła⁹⁸. Jego wyszkolenie umożliwiała rywalizację z najlepszymi długodystansowcami w kraju. W 1924 r. dwukrotnie brał udział w biegach w: Poznaniu (XI m.)⁹⁹, Warszawie (VI m.)¹⁰⁰.

NADZÓR ORGANIZACYJNY WOJSKA NAD SPORTEM W KALISZU

Przejęcie władzy po 1926 r. w Polsce przez środowisko sanacyjne spowodowało pełne podporządkowanie ruchu sportowego aparatowi państwowemu. Proces zakończony w 1935 r. oddawał pełne zwierzchnictwo nad sportem Państwowemu Urzędowi Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego¹⁰¹. W terenie utworzono lokalne struktury. W Kaliszu, w październiku 1927 r. powołano Miejski Komitet Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (MKWFiPW)¹⁰² podległy Łódzkiemu Wojewódzkiemu Komitetowi Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego¹⁰³. MKWFiPW przewodniczył prezydent miasta Mieczysław Szarras. Skład uzupełniali przedstawiciele władz lokalnych, szkolnych i wojskowych. Dowództwo Okręgu Korpusu (DOK) Nr VII reprezentowali płk Władysław Franc i por. Stefan Zieliński¹⁰⁴. W kolejnych latach funkcję przewodniczącego MKWFiPW pełnili prezydenci Kalisza: Kazimierz Sulistrowski (1935-1937) i Ignacy Bujnicki (1937-1939). Przyjęta struktura nie wytrzymała próby czasu. Powstałe przy DOK Okręgowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego poprzez obwodowe i powiatowe komendy WFiPW przejęły władze nad sportem. Obwodowa Komenda WFiPW w Kaliszu nadzorowała trzy jednostki: Miejska Komenda WFiPW w Kaliszu, Powiatowa Komenda WFiPW w Kaliszu oraz Powiatowa Komenda WFiPW w Turku. Kierownikami Miejskiej Komendy WFiPW w Kaliszu byli: por. Czesław Jabłoński (1931-1933)¹⁰⁵, ppor. Tadeusz Daniszewski (1935), por. Piotr Płodowski (1936-1937)¹⁰⁶.

⁹⁸ *Skrót historii 29 Pułku Strzelców Kaniowskich*, 1937, s. 57; „Gazeta Kaliska” 1924, nr 117, s. 3; 1924, nr 118, s. 3; 1924, nr 119, s. 5; 1925, nr 103, s. 4; 1925, nr 110, s. 3

⁹⁹ „Gazeta Kaliska” 1924, nr 108, s. 5.

¹⁰⁰ „Kurier Polski” 1924, nr 116, s. 2; „Gazeta Kaliska” 1924, nr 88, s. 3.

¹⁰¹ „Przegląd Sportowy” 1935, nr 35, s. 2.

¹⁰² *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 20 lutego 1927 r.*, nr 3, poz. 37, s. 82, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1927 roku w sprawie utworzenia Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, Rady Naukowej Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Komitetów Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego.*

¹⁰³ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie, Starostwo Powiatowe w Słupcy, sygn. 470, *Powiatowa Rada Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (korespondencja) 1925-1926*, k. 11, *Protokół z pierwszego plenarnego posiedzenia Łódzkiego Wojewódzkiego Komitetu W.F. i P.W. odbytego w dniu 29.IV.b.r. w sali Kasyńca oficerskiego garnizonu m. Łodzi*; „Kurier Łódzki” 1927, nr 101, s. 8.

¹⁰⁴ „Gazeta Kaliska” 1927, nr 290, s. 3.

¹⁰⁵ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1933, nr 132, s. 6.

¹⁰⁶ Tamże, 1936, nr 11, s. 6; 1937, nr 61, s. 8.

Zdjęcie nr 9. Komendant Miejskiej Komendy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Kaliszu por Czesław Jabłoński (1931-1935)

Opis: por Czesław Jabłoński – Komendant Miejskiej Komendy Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Kaliszu, prezes Klubu Sportowego „Strzelec” w Kaliszu. Na pasku – widoczna jest Państwowa Odznaka Sportowa

Podległa wojsku Komenda Miejska WFiPW w Kaliszu przejęła pełną decyzyjności w sprawach wychowania fizycznego, sportu i przysposobienia wojskowego. Spowodowało to marginalizację MKWFiPW w Kaliszu, który faktycznie ograniczał się do zabezpieczania środków finansowych¹⁰⁷. Po 1938 r. nadzór nad ruchem sportowym w Kaliszu i powiatem kaliskim przejęła Powiatowa Komenda WFiPW w Kaliszu¹⁰⁸. Kontrola państwa polskiego poprzez struktury podległe wojsku nad sportem polskim (wojskowym i cywilnym) była możliwa poprzez dotacje dla organizacji sportowych. Wpłynęło to m.in. na propagowanie dyscyplin sportowych mających zastosowanie militarne. W programach „Świąt Sportu”, następnie „Świąt Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego” były dyscypliny o charakterze wojskowym (strzelectwo).

PODSUMOWANIE

Jak widać z powyższego zapisu w garnizonie kaliskim ruch sportowy zainicjowały na początku l. 20. XX w. wojskowe kluby przy 29 Pułku Strzelców Kaniowskich oraz 25 Pułku Artylerii Polowej. Szkolenie sportowe miało przede wszystkim charakter utylitarny, doskonalone umiejętności z jeździectwa, strzelectwa, szermierki i lekkiej atletyki sprzyjały szkoleniu wojskowemu. Utworzony w 1930 r. WKS „Prosa” Kalisz, był wielosekcyjnym klubem umożliwiającym rozwijanie indywidualnych zainteresowań kaliskich żołnierzy, ich rodzin oraz cywilnych członków klubu. W latach 30. XX w. był

¹⁰⁷ Tamże, 1936, nr 129, s. 6.

¹⁰⁸ „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1939, nr 112, s. 6.

wiodącym klubem sportowym w Kaliszu. Rywalizacja sportowa z udziałem kaliskich żołnierzy toczyła się dwutorowo. Pierwszy rodzaj dotyczył zmagani sportowych w ramach mistrzostw armii, drugi poprzez związki sportowe włączał sekcje sportowe WKS „Prosna” w ogólnopolski ruch sportowy. Sportowcy w mundurach nie odnieśli spektakularnych sukcesów. Ich aktywność sportowa sprzyjała szkoleniu bojowemu, rozwijaniu własnych zainteresowań oraz propagowaniu Wojska Polskiego w regionie kaliskim. Najwyższy poziom sportowy demonstrowali kpt. Czesław Jewasiński (strzelectwo), chor. Franciszek Przytuła (strzelectwo, biegi) oraz por. Stefan Radwan (jeździectwo). Przewrót majowy umożliwił przejście przez środowisko wojskowe kontroli nad ruchem sportowym w Polsce. Przedstawiciele kaliskich jednostek weszli w skład Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowej. Powołanie podległych wojsku Komend (Miejskiej i Powiatowej) WFIPW w Kaliszu spowodowało przejście pełni kontroli nad kaliskim ruchem sportowym poprzez dystrybucję dotacji oraz zarządzanie obiektami sportowymi. Przedstawiciele kaliskich jednostek wojskowych kierowali działalnością kaliskich podokręgów okręgowych związków sportowych.

RUCH SPORTOWY W GARNIZONIE KALISKIM W LATACH 1918-1939

Słowa kluczowe: wojsko, sport, Kalisz, okres międzywojenny

W artykule opisano ruch sportowy na terenie garnizonu kaliskiego. Zapoczątkowany w latach 20 XX wieku w wojskowych klubach sportowych, kształtował umiejętności wykorzystywane w szkoleniu bojowym. Od 1930 r. sport wojskowy skoncentrowany został w wielosekcyjnym WKS „Prosna” Kalisz, zrzeszającym żołnierzy zawodowych, poborowych oraz osoby cywilne. Obok doskonalenia sprawności utylitarnych (strzelectwo, jeździectwo, szermierka i lekkoatletyka), rozwił indywidualne zainteresowania członków. Poprzez przynależność do związków sportowych umożliwił udział w ogólnopolskiej sportowej rywalizacji.

SPORTS MOVEMENT IN THE KALISZ GARRISON IN 1918-1939

Keywords: The military, sport, Kalisz, Inter-war period

This article describes sports movement on the premises of Kalisz garrison. Started in 1920s in military sports clubs, it shaped skills used in combat training. From 1930 military sport was concentrated in multi-section WKS “Prosana” Kalisz, gathering military professionals, conscript soldiers and civilians. Apart from perfecting utilitarian skills (shooting, horse riding, fencing and athletics) it developed its members’ individual interests. Affiliation to sports associations enabled participation in Polish nationwide sporting competition.

Bibliografia

Źródła:

- Archiwum Państwowe w Kaliszu
Archiwum miasta Kalisza
Polski Związek Strzelectwa Sportowego – Oddział w Kaliszu (1934-1938)
Starostwo Powiatowe 1918-1939 w Kaliszu
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie,
Starostwo Powiatowe w Słupcy
Archiwum Państwowe w Łodzi,
Urząd Wojewódzki Łódzki 1918-1939
Biblioteka Narodowa
Druki ulotne
Wojskowe Biuro Historyczne
Bazy personalne

Źródła drukowane:

- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 20 lutego 1927 r., nr 3, poz. 37
Jednodniówka Strzelecka wydana z okazji 10-ej rocznicy istnienia oddziału imienia *Józefa Piłsudskiego w Kaliszu*, Związek Strzelecki. Kalisz 1933
Rocznik Jubileuszowy 1930, Polski Związek Piłki Nożnej, Warszawa
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1927 roku w sprawie utworzenia Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Rady Naukowej Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Dz.U. 1927 nr 10 poz. 77
Skrót historii 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, 1937
Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1936, Poznań 1937
Sprawozdanie z działalności Okręgu Poznańskiego Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego za rok 1937, Poznań 1938
Wojskowy Rocznik Sportowy na rok 1924, Warszawa 1924

Prasa:

- „ABC Kaliskie” – 1938-1939
„Dziennik Płocki” – 1932
„Echo Kaliskie Ilustrowane” – 1933-1939
„Gawędy Kaliskie” – 1937
„Gazeta Kaliska” – 1919, 1922-1924, 1926-1927, 1929, 1932, 1937-1939
„Goniec Kaliski” – 1922-1923
„Jeździec i Hodowca” – 1924, 1926
„Kurier Kaliski” – 1939
„Kurier Łódzki” – 1935, 1938
„Kurier Polski” – 1924
„Łącznik Strzelecki” – 1935
„Przegląd Kawaleryjski” – 1924

„Przegląd Sportowy” – 1934, 1935, 1937
„Raz, dwa, trzy” – 1932
„Sport Wodny” – 1932-1933, 1935, 1937-1938
„Stadjon” – 1923-1924
„Wiarus” – 1936

Opracowania:

Bogusz A.(2007), *Dawna Łódź sportowa 1824-1945*, Łódź
Dudek D. (2004), *Sprawa wychowania fizycznego i sportu w okresie działalności Tymczasowej Rady Stanu i internowania legionistów w Beniaminowie i Szczypiornie*, „Zeszyty Naukowe” nr 89, AWF Kraków
Dymek P. (2013), *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków
Dymek P.(2012), *25 Dywizja Piechoty w wojnie 1939 roku*, Pruszków
Elegañczyk S.(1974), *Pięćdziesięciolecie Klubu Sportowego „Prosna”*, „Rocznik Kaliski” t. VII
Jarno W. (2018), *Życie codzienne w garnizonie kaliskim w latach 1921-1939*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica” 102
Jaroszewski J.(2022), *Physical activity of Ukrainian people Interned in camps on the territory of the Province of Łódź in the years 1920-1938*, „Sport Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, T. 3, Nr 3
Kęsik J. (1996), *Wojsko Polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918-1939*, Wrocław
Kęsik J.(1998), *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*, Wrocław
Kustosik B.(2009), *25 Pułk Artylerii Lekkiej Ziemi Kaliskiej*, Pruszków
Łuczak M.(2016), *Szermierka w Polsce w latach 1918-1945*, Poznań
Pawluczuk Z. (1995), *Sport w Wojsku Polskim w latach 1918-1989*, Warszawa
Urban R. (2019), *The genesis and development of Polish equestrianism in the interwar period*, [w:] „Central European Journal of Sport Sciences and Medicine”, (vol. 28) nr 4
Urban R. (2022), *Tradycje sportów konnych w Polsce do 1939 roku*, Szczecin
Zaborniak S. (2011), *Z tradycji lekkoatletyki w Polsce w latach 1919-1939, Tom II Powstanie i działalność Polskiego Związku Lekkiej Atletyki*, Lublin
Życki Z. (1982), *60 lat K.S. „Prosna” (1922-1982)*, Kalisz